

Plevačová, Hermína

K slovanským výpůjčkám narikla, nerita, nerka, nanara ap.

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1977-1978, vol. 26-27, iss. A25-26, pp. [87]-91

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100549>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

HERMÍNA PLEVAČOVÁ

K SLOVANSKÝM VÝPŮJČKÁM
NARIKLA, NERITA, NERKA, NANARA AP.

1. V srbocharvátštině se vyskytuje název *nàrikla* pro mořského plže, který se kdysi lovil na pobřeží Dalmácie ve velkém množství. Jeho ulita se rozbíjela a užívalo se ho jako vnadidla k lovu ryb,¹ vařený sloužil k jídlu² (zvláště pro anemické lidi³).

S významem ‚mořský plž‘ je uvedeno *nàrikla*³ již v Belově slovníku⁴ z konce 18. stol. jako ‚Lumaca marina, (srov. ital. *lumaca* ‚hlemýžď‘); z něho převzal slovo Stulić⁵ s významem ‚cochlea marina‘, tj. plž mořský. Naproti tomu Vuk⁶ je chápe nesprávně jako nějaká mořská ryba‘. Omyl Vukův opravil M. Milas.² Přesný odborný název a zařazení, plže *nàrikla* viz u Brusiny¹ str. 154.

Název *nàrikla*⁷ je doložen z dubrovnického nářečí od 16. stol. a v příjmení *Nariklić* již z poloviny 13. stol.⁸ Ještě v 2. polovině 19. stol. a na počátku 20. stol. jej zaznamenali v okolí Dubrovniku L. Zore⁹ a Brusina.¹ Skok¹⁰ uvádí i demin. *nàriklica* a z Boky Kotorské *mariklja* — snad kontaminované s benátským *marida*, *maridola* ‚druh mořské ryby‘.¹¹

Rječnik označuje původ slova za temný. Podobně Matzenauer,¹² který však připouští možnost přejetí slova a vycházejí z Vukova nesprávného významu ‚piscis‘, srovnává sch. *nàrikla* s ř. *váoxa*, *váoxn*, rejnok elektrický, Raja torpedo‘; tak i Miklošič. Přesvědčivou etymologií sch. slova podává Skok.^{10, 14} Počítá

¹ Srov. S. Brusina, Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 171 (1907), 153.

² Srov. M. Milas, Rad 136 (1898), 237.

³ Podle Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika 7, 584.

⁴ Ardelio Della Bella, Dizionario italiano, latino, illirico..., Venezia 1789; podle Rječniku.

⁵ Joakima Stulli Dubrovčanina Rječosložje, Dubrovnik 1806.

⁶ Vuk Stefan Karadžić, Srpski rječnik..., 4. vyd. Beograd 1935.

⁷ V jednom dokladu jako maskulinum: *s narik(l)om*.

⁸ Uvádí Rječnik I. c. (viz pozn. 3) z Dj. Daničiće, Rječnik iz književnih starina srpskih I-III, Beograd 1863—1864.

⁹ Rad 170 (1907), 225.

¹⁰ P. Skok (Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I—IV, Zagreb 1971—1974), 2, 504.

¹¹ Je i sch. *marida* id.; vše z novořec. (σ)μαρίδα, μαρίς (ze střec. μαρίς) ‚druh malé mořské ryby‘, srov. C. Battisti—G. Alessio (Dizionario etimologico italiano I—V, Firenze 1950—1957), 3, 2367.

¹² Listy filologické 11 (1884), 176.

¹³ F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886, str. 211.

¹⁴ Srov. již Skok, Naša pomorska i ribarska terminologija (Od koga naučiše jadranski Jugosloveni pomorstvo i ribarstvo?), Split 1933, str. 56; — Meyer—Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, 3. vyd. Heidelberg 1935, č. 5827.

slovo *nàrikla* do zbytku dalmatorománské¹⁵ rybářské terminologie, vidí v něm pokračování deminutiva klasické latiny **naritula* přes vulg. lat. **naricla* se synkopou penultimy a změnou *-il-* v *-kl-*, podobně jako např. pozdně vulg. lat. *veclus* z *vetulus*. Pro obě předpokládané podoby svědčí terstsko-benátské *naridola*, furlan. *naridule* aj.¹⁶

Východí lat. *narita*, z něhož je deminutivum **naritula*, je slovo značně problematické. Je to hapax legomenon, zaznamenané pouze Festem¹⁷ 166, 25: *Narita est genus piscis minuti. Plautus (frg. inc. 33¹⁸): „muriaticam autem video in vasis stagnis, naricam bonam et canutam et *taguma quinas¹⁹ fartas, conchas piscinarias“* („Narita je druh velmi malé ryby ... vidím pak ve slaném nálevu v olověných nádobách dobrou a šedivou nariku a ... nadívané rybniční hlemýžďé‘). Naproti tomu Paulus¹⁷ ve svých excerptech 167, 10 uvádí: *Narica genus piscis minuti*. již bez citátu. Tak se stává, že Walde—Hofmann²⁰ uvádí znění *narica* (s otazníkem) s významem ‚nějaká ryba‘ a spojuje *narica* s řec. *νάρκη* ‚křeče, ochrnutí; rejnok elektrický‘ (srov. cit. Matzenauera). Poznamenává ovšem, že se slovo *narica* obvykle opravuje na *nārīta* ‚mořský plž‘ a pokládá se pak za výpůjčku z řec. *νηρίτης* id., popř. z dór. *νᾶρ-* (srov. řec. *ἀνῆρίτας* // *ἀνηρίτης* id.).²¹ Naproti tomu Ernout—Meillet²² pokládá za původní znění *nārīta* a podobu *narica* pokládá za chybnou grafiku Paulovu. Skutečnost je taková, že jsou doloženy podoby obě *nārīta* // *narica*, aspoň od Festa. Pro pojetí zaznamenané u Festa, že totiž *narica* je jen zkomolené *nārīta* (v citátu jsou i jiná zkomolená slova¹⁹), by svědčilo to, že lat. *narica* není už nikde jinde doloženo než u Festa a Paula. Sice by se mohla vidět jeho kontinuant v sch. *nàrikla*, které by se mohlo vykládat z **naricula*. Ale stejně by obě slova zůstala osamocená, kdežto pro existenci podoby *nārīta* svědčí kontinuanty z adriatických románských dialektů — istrijské *nareide*²³ a cito-

¹⁵ V Dubrovniku se dalmatorománsky mluvilo ještě v 15. stol., srov. I. Popović, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad 1955, str. 19.

¹⁶ K přejímání románského a slovanským a srov. M. Bartoli, *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*, Berlin 1908, str. 35.

¹⁷ Srov. *Sexti Pompei Festi, De verborum significatu quae supersunt cum Pauli Epitome. Thewrewkianis copiis usus edidit W. M. Lindsay, Lipsiae 1913. (Festus, gramatik z přelomu 2.—3. stol. n. l. pořídil výtah z jinak nedochovaného díla De verborum significatu filologa Verria Flacca, učitele Augustových vnučků. Z Festa se zachovala jen poškozená druhá polovina; doplňuje se podle Paula Diacona — 8. stol. n. l., který zase pořídil výtah z Festa.) — Festovo slovo se hledá i v Placidiově glose *nārīta* ‚piscis‘, srov. Goetz, *Thesaurus glossarum emendatarum*, Lipsiae 1899 a Aeg. Forcellinus, *Totius Latinitatis lexicon I—VI, Prati 1858—1860*, 4, 226.*

¹⁸ Jde o citát z fragmentu připisovaného Plautovi.

¹⁹ Nesrozumitelné místo; jinak čteno *tagenia* n. z řec. *ταγηνία* ‚ryby, které se nakládají do slaného nálevu‘ nebo ‚placentarum genus, tj. druh pečiva‘ (srov. Forcellinus 6, 16); vydání Müllerovo: *(et) naricam bonam et cornutam et trygona squallasque fartas...* ‚a nariku dobrou a rohatou (cornuta = Hornfisch) a rejnoka ostnatého a drsné nadívané (plže)...‘

²⁰ A. Walde—J. B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch I—III*, 3. vyd. Heidelberg 1938—1956; 2, 143.

²¹ Srov. Hj. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1954n, 2, 316.

²² *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 4. vyd. Paris 1959, str. 429.

²³ Srov. Meyer—Lübke l. c. v pozn. 14.

vaná deminutiva. Je tu sice rozdíl významový, lat. ‚druh velmi malé ryby‘ proti román. dial. ‚plž‘, ale ten se nezdá být rozhodující. Citát z Festa není jednoznačný; může tu být řeč o plžích mořských vedle rybníčných; plži jako ryby, oboje se nakládalo zřejmě do nálevu. Vždyť podobně Vuk ze souvislosti nepoznal, že jde u sch. *nàrikla* o plže a nikoli o rybu.

2. Jeden druh sibiřského lososa se označuje odb. názvem *Salmo nerka* Waldb., v nové terminologii *Oncorhynchus nerka* Waldb. Rusky se nazývá *nerka* (též bulh., čes. a pol.),²⁴ u Dal'a²⁵ je zaznamenáno v podobě *njarka* (s otazníkem). Vsměr je neuvádí. V. Polák a Vl. Šaur (v rkp.) vykládají toto r. *nerka/njarka* jako výpůjčku ze zmíněného lat. *narica* → *narca* → *nerca*. Tento výklad neobstojí již proto, že lat. *narica*, jak jsme právě vyložili, hapax legomenon, těžko může být východiskem pro název lososa,²⁶ žijícího na Kamčatce a pro zoologii objeveného a pojmenovaného koncem 18. stol.²⁷ Mohl by to ovšem být domácí termín²⁸ paleoazijský z jazyka Itel'menů nebo Evenů, žijících v jižní části Kamčatky, proslulé tímto druhem lososů, srov. evenské (lamutské) *neerka* id., evenkijské (tunguzské) *nerka*, *njarka* id., jakut. *něra*, *njuora* ‚Salvelinus lepechini‘ (je to druh sivenů, kteří se podobají lososům a dříve se mezi lososy počítali); popř. srov. i ázerbájdž. *njarja* ‚druh jesetera, Acipenser güldenstädti persicus‘.²⁹ V tom případě by šlo o přímé přejetí do ruštiny i do odborného názvu; Rusové kolonizovali Kamčatku již koncem 17. a počátkem 18. stol. (kdy založili na Kamčatce první ruské osady a domácí obyvatelstvo učinili poplatným carskému Rusku) a tehdy také sem byly vysílány z Ruska první badatelské výpravy.³⁰

R. *nerka/njarka* však připomíná i některé ugrofinské názvy pro lososa: fin. *nieriä*, *nieriäinen* a karel. *nierieš* ‚*Salmo alpinus* s. lacustris‘ — přejaté do r. *nerias*, *nerius* ‚losos Ladožského jezera‘; popř. r. olon. *nergas*, podle Podvysockého³¹ ‚nevelká ryba v řekách a jezerech Kemského újezdu‘;³² popř. eston.

²⁴ Srov. Velký rusko-český slovník (Praha 1952—1964) 6, 281; Osmijazyčný zemědělský slovník, Praha 1970, č. 0610, 0609.

²⁵ Tolkovjyj slovar' živogo velikorusskago jazyka, 3. vyd. red. I. A. Baudouin de Courtenay I—IV, S.—Peterburg—Moskva 1903—1909.

²⁶ Těžko by se také mohl pokládat za maličkou rybu.

²⁷ Srov. G. U. Lindberg—A. S. Gerd, Slovar' nazvanij presnovodnyh ryb SSSR na jazykach narodov SSSR i jevropskikh stran, Leningrad 1972, str. 98.

²⁸ Do odborných názvů latinských se v podobných případech dostávají názvy z jazyka národa, na jehož území je živočišně znám. Srov. název pro jiný druh sibiřského lososa *Salmo Nelma* z ruského, etymologicky neprůhledného, *nel'ma* — nebo *Nyroca* (viz Brockhaus, 3, 580) pro spec. druh kachen z rus. *nyrok* ‚potápěč; druh kachny ap.‘ (od kořene *nyr-* ‚potápěti se‘).

²⁹ Srov. Lindberg—Gerd 98, 62, 112. (Tunguzští Lamuti a malý počet Jakutů žijí jako přistěhovalci v sev. části Kamčatky.)

³⁰ Viz Ottův slovník naučný 13, 840.

³¹ A. Podvysockij, Slovar' oblastnogo archangel'skago narečija..., Sanktpeterburg 1885.

³² R. *nergas* spojil s fin. slovy Pogodin (Severnorusskija slovarnyja zaimstvovaniya iz finskago jazyka, Varšav. Univ. Izv. 4, 1904, 159) a od něho převzal J. Kalima RFV 65 (1911), 174: r. *nergas* ztotožňují se zkráceným fin. základem *nieriäis-* (v nepřímých pádech), takže r. *g* je reflexem fin. *i* (přes *j*) jako v řadě dalších případů. (Opačně r. *j* < *g* v případech jak *anjel*, *general* atd.) Později Kalima (Die ostseeфинischen Lehnwörter im Russischen, Helsinki 1919, str. 172) tuto etymologii r. *nergas* pro sémantickou rozdílnost odmítá a jako výpůjčky z fin. uvádí jen r. *nerias*, *nerius*. Naproti

nōrijas (*nōr'jas*) ‚pstruh, *Salmo trutta*³³ Pokud by se r. *nerka/njarka* dalo s uvedenými slovy spojit,³⁴ představovalo by výpůjčku z finských jazyků,^{34a} kterou ruští kolonizátoři znali z domova, a podoby evenské a jiné by pak byly přejaty z ruštiny.

3. Zmíněné řec. *νηρίτης* bylo přejato do latiny také ve formě *nēritas* m. ‚druh mořského plže, lastura, škeble‘; je tak doloženo u Plinia.³⁵ Žije v odborném názvosloví jako *Nerita* Adamson, rod mořských plžů ze skupiny Rhipidogloss, zastupující čeleď *Neritidae*. Rod jim příbuzný, ale sladkovodní je nazván odvozeným *Neritina* Lam. Z lat. *nerita* byly přejaty odb. názvy r. *nerita* ‚mořský hlemýžď‘³⁶ s odvozeným adj. *neritovij* (např. oblast, zona apod. pro mělčiny Tichého oceánu se speciální faunou a florou)³⁷ a č. demin. *neritka* (obyč. v pl.) ‚skupina plžů předožábřých, Prosobranchiata‘.³⁸ Řecko-lat. slovo bylo přejato i do dalších odb. názvů, jako fr. *nērite*, angl. *nerita* ap.³⁹

V ukrajinštině se vyskytuje název *nertycja* ‚scylenka, Scyllaea‘⁴⁰ pro druh mořských plžů. Není snad téhož původu, snad z demin. **neritica*?

4. A ještě několik slov k sch. (dalmatskému) *nanar*, *nanarica*, *nanarić*, což jsou synonyma k uvedenému *nārikla* a znamenají mořského plže. Jsou to slova nejasná. Skok Termin.¹⁴ se omezuje na pouhé konstatování, že suffix *-ara* se zdá ukazovat na románský původ slova. V Etim. rječ. 2, 504 se snaží objasnit jeho spojení se synonymním *nārikla*. Předpokládá příliš spletitý a ne dost přesvědčivý vývoj benát. **naritūla* > *nariola* ‚s disimilací *r-l* > *r-n* a s metatezí.“⁴¹ V. Polák (rkp.) zde vidí slovo jiné, jehož původ hledá v lat. *nanus*, řec. *νάνος*, *νάνος* ‚trpaslík‘ (upozorňuje na řec. význam ‚koláček z oleje a sýra‘) jako název nějakých menších jedlých plžů. To by nebylo nemožné, protože řec.-lat. slovo znamená i obecně ‚něco malého‘; jen odvozené předpokládané adj. lat. *nanarius* nebo řec. *ναν(ν)αριος* chybí.

Snad by se mohla hledat nějaká souvislost i se skupinou řeckých slov: *νανναρις*, *νανναριον* z Hesychia, *νανναριστης* z Fotia, vše ‚zhýralec, chlípník

tomu M. Vasmer (Russisches etymologisches Wörterbuch) 2, 213 i I. Lederová (Russische Fischnamen, Wiesbaden 1968, str. 26) zastávají spojení všech uvedených slov.

³³ Uvádí Kalima Lehnw. l. c. s otazníkem; jeho vztah k uvedené rodině slov neřeší.

³⁴ Podobně jako např. vogul. *nir*, *nyr* ‚rákos‘: jur.-samojed. *nierka/nerki*, již.-samojed. *narga*, ‚vrba‘; srov. B. Collinder (Fenno-Ugric Vocabulary, Stockholm) 43.

^{34a} Vynořuje se tu i otázka dávných vztahů jazyků indoevropských a ugrofinských.

³⁵ U tohoto místa vydavatel Harduin obměnil *neritae* na *Veneriae*, odvolává se na pověst, podle níž Venúše, když se zrodila z moře, byla na Kypr donesena na mušli. Toto čtení (*Veneriae*) se traduje dále. Srov. Forcell. 4, 261.

³⁶ Uvádí je Matzenauer LF 11, 185: jako ‚rod mořských skořepin, hlemýžď mořský‘.

³⁷ Srov. Bol'shaia sovetskaja enciklopedija, 29, 482.

³⁸ Srov. Příruční slovník jazyka českého 3, 454.

³⁹ Srov. A. Hatzfeld—A. Darmesteter (—A. Thomas), Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIIe siècle jusqu' à nos jours, 8e éd., Paris 1926, str. 1586 — a E. Klein, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, Amsterdam—London—New York 1966—1967, str. 1041.

⁴⁰ Srov. Z. Želechovskij, Malorusko-nimec'kyj slovar, L'viv 1886, str. 522 — a Z. Kuzelja—J. Rudnyč'kyj—K. H. Meyer, Ukrainisch-deutsches Wörterbuch, Leipzig 1943, str. 465.

⁴¹ Sic! Tvary *nana-* lze přirozeněji vysvětlit asimilací < *nāra-* a na konci slova se záměnou suf. *-la* sufixem *-ra* (Kopečný).

ap., Uvádí je Liddell—Scott⁴² (a také Stephanus⁴³), kteří je spojují se jmény hetér *Navváσιον*, *Navvίov* (z fragmentů atických komedií). Slovo *navvασις* vykládá Hesychios řeckým *λίναιδος*, které je však mnohoznačné; vedle významu ‚zhýralec ap.⁴⁴‘ znamená i mořskou perlu (u Arriana) a mořskou rybu (u Plinia). Pro možné spojení obou oblastí mohli bychom vidět sémantické paralely v lat. *neritae* > *Veneriae* a v bajce o Venuši — Afroditě³⁵ a také např. v č. slangovém *škeble* pejor. ‚holka‘.⁴⁵

Vyloučíme-li jméno *Navvίov* (asi ‚malička‘, od *vávov* ‚něco malého‘), *Navváσιον* by mohlo být odvozeno od *navvασις*⁴⁶ a mělo by paralelu v lat. *margarita* ‚perla‘ > *Margarita*. Pak by byl sémantický vývoj: perla, mušle → jméno hetéry → zhýralec ap.

ZU DEN SLAVISCHEN LEHNWÖRTERN *NARIKLA, NERITA, NERKA, NANARA* U. Ā.

Das skr. *nàrikla* ‚Art Meeresschnecke‘ ist aus dem lat. *narita* ds. (< griech *νηρίτης* ds.) entlehnt, dessen Verstümmelung das isolierte lat. *narica* ‚kleiner Fisch‘ ist. Das rus. *nerka/njarka* ‚sibirischer Seelachs‘ wird palaeoasiatischen oder turkotatarischen Ursprungs sein, falls es in keinem Zusammenhang mit der Sippe des fin. *nierä* usw. ‚Lachs‘ steht. Das rus. *nerita* ‚Art Meeresschnecke‘, böhm. *neritka* ds. u. a. sind aus dem lat. zool. *nerita* ds. übernommen (das lat. *nerita* ist eine andere Form des oben zitierten Lehnwortes); vielleicht ist auch das ukr. *nertycja* ‚Seemooschnecke‘ desselben Ursprungs (< **neritica*?). Das skr. *nanar(ica)* u. ā., ein Synonymum des erwähnten *nàrikla*, könnte ein griechisches Lehnwort sein (aus dem griech. *navvασις* auch ‚Seemuschel; Seefisch‘?).

⁴² Srov. H. G. Liddell—R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1953, str. 1160.

⁴³ *Thesaurus Graecae linguae* 6, 1353.

⁴⁴ Srov. K. Jakobitz—E. E. Seiler, *Griechisch-deutsches Wörterbuch*, Leipzig 1862, str. 864: ‚der unnatürliche Hurerei treibt od. mit sich treiben läßt, Mannhure‘.

⁴⁵ Srov. O. Nováček, *Brněnská plotna*, Brno 1929, str. 39, 70.

⁴⁶ Nemůže to být demin. k *Navvίov* (tak Stephanus) ani jiný jeho derivát; srov. M. Leumann, *Lat. Laut- und Formenlehre* (München 1963) 1, 211 a E. Schwyzer, *Griech. Gr.* 2 (München 1953) 1, 454, pozn. 2.

